

P R Z E G Ł A D Z A C H O D N I O P O M O R S K I
ROCZNIK XXXI (LX) ROK 2016 ZESZYT 1

S T U D I A I R O Z P R A W Y

PAWEŁ MIGDAŁSKI
Uniwersytet Szczeciński

JAK SŁOWIAŃSCY PRZODKOWIE POMORZAN STALI SIĘ GERMANAMI.
MIT POCHODZENIA PIERWOTNYCH MIESZKAŃCÓW
POMORZA ZACHODNIEGO W XVI I POCZĄTKACH XVII WIEKU

Słowa kluczowe: Księstwo Pomorskie, legendy etnogenetyczne, historiografia, polityka historyczna

Keywords: the Pomernian Duchy, ethnogenetic legends, historiography, historical policy

Dzieje bajeczne są historiami, wokół których poszczególne grupy je wyznające budują swoją tożsamość, do których się odwołują w momentach trudnych, a zarazem przez swoją nadzwyczajność, oraz to, że dzieją się w zamierzchłej, trudnej do sprecyzowania przeszłości, stanowią mity założycielskie dla kształtujących się w średniowieczu i okresie nowożytnym państw. Jednym z głównych wątków tego fragmentu narracji historii były mity etnogenetyczne – czyli historie o pochodzeniu grupy założycielskiej lub pierwszych mieszkańców danego terenu, z którymi utożsamiać się miała dana społeczność¹. Za sprawą wprowadzania coraz to dogłębszej krytyki dostępnych przekazów, zwłaszcza w epoce oświecenia, mity te powoli ustępowały ze studiów historycznych, a medium, w którym przeżyły swoją drugą młodość, stała się głównie literatura piękna oraz legendy.

Niniejszy szkic ma na celu ukazanie procesu budowy mitu pochodzenia pierwotnych mieszkańców Pomorza Zachodniego, czyli Księstwa Pomorskiego

¹ Na przykładzie Polski por. uwagi J. Banaszkiewicza, *Polskie dzieje bajeczne Mistrza Wincentego Kadłubka*, Wrocław 1998, s. 5 i n. oraz B. Otwinowskiej, *Język – naród – kultura. Antecedencje i motywy renesansowej myśli o języku*, Wrocław 1974, s. 130 i n.

– Pomeranii – które obejmowało swoim zasięgiem terytorium położone wzdłuż południowego wybrzeża Bałtyku od Dębogóry (Damgarten) na zachodzie po Lębork na wschodzie. Państwo to, ukształtowane pod władzą rodzimej słowiańskiej dynastii Gryfitów na przełomie XI i XII wieku, przetrwało ponad 500 lat – do 1637 roku, kiedy zmarł Bogusław XIV – ostatni przedstawiciel rodu książęcego, a ziemie pomorskie w 1648 roku na mocy pokoju westfalskiego podzielono między Brandenburgię i Szwecję². Historiografia tego kraju, podobnie jak sąsiedniej Meklemburgii, była stosunkowo spóźniona względem dziejopisarstwa dużych państw sąsiednich, jak Polska czy Dania, gdzie jej początki sięgają XII wieku. Pierwsze utwory historyczne na Pomorzu powstawały w XIV wieku, a ich renesans przypadł na schyłek istnienia księstwa – wiek XVI i początek XVII. W szkicu tym chciałbym się skupić na analizie przekazów pochodzących z tego ostatniego okresu, czyli powstałych za panowania Bogusława X Wielkiego (1474–1523) i jego potomków, gdyż problem legendy etnogenetycznej Pomorza w średniowiecza omówił już wyczerpująco Ryszard Marciniak³. Zaznaczę tu, że poza paroma wzmiankami natury ogólnej⁴ oraz artykułem Aleksandra Małeckiego⁵, temat

² Na temat nazwy Pomorza i jej zasięgu zob. J.M. Piskorski, *Pomorze plemienne. Historia – Archeologia – Językoznawstwo*, Poznań–Szczecin 2002, s. 18–29; G. Renn, *Die Bedeutung des Name „Pommern” und die Bezeichnung für das heutige Pommern in der Geschichte*, Greifswald 1937; Z. Wielgosz, *Charakterystyka geograficzno-historyczna Pomorza Zachodniego*, w: *Z dziejów wojennych Pomorza Zachodniego. Cedyń 972–Siekierki 1945*, red. B. Miśkiewicz, Poznań 1973, s. 11–42. Spośród ważniejszych młodszych syntez dziejów Pomorza wskażę: *Historia Pomorza*, red. G. Labuda, S. Salmonowicz, t. 1–4, Poznań–Toruń 1969–2003; *Pomorze Zachodnie poprzez wieki*, red. J.M. Piskorski, Szczecin 1999; *Pommern*, hg. W. Buchholz, Berlin 1999; K. Inachin, *Die Geschichte Pommerns*, Rostock 2008.

³ R. Marciniak, *Zachodniopomorska legenda etnogenetyczna w średniowieczu*, „Materiały Zachodniopomorskie”, 19, 1973, s. 511–525; por. też ważne uwagi Ryszarda Walczaka i Michaeli Scheibe: R. Walczak, „Protocollum” *augustianina-eremity zwanego Angelusem ze Stargardu. O polsko-pomorskich związkach historiograficznych w średniowieczu*, Poznań 1991; M. Scheibe, *Neustambildung und historisches Bewußtsein im Bereich der nördlichen Germania Slavica als mentalitätsgeschichtliches Forschungsproblem*, w: *Struktur und Wandel im Früh- und Hochmittelalter*, hg. Ch. Lübke, Stuttgart 1995, s. 333–340; taż, *Formen pommerschen Geschichtsbewußtseins im 14. Jahrhundert*, w: *Tausend Jahre Pommersche Geschichte*, hrsg. v. R. Schmidt, Weimar–Wien 1999, s. 85–124.

⁴ Zob. np. L. Turek-Kwiatkowska, *Obraz przeszłości regionu w świadomości historycznej społeczeństwa pomorskiego w pierwszej połowie XIX wieku*, Szczecin 1986, s. 117–121; G. Labuda, *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza*, t. I: *Czasy średniowieczne*, Gdańsk 2006, s. 399–401; O. Auge, *Handlungsspielräume fürstlicher Politik im Mittelalter*, Ostfildern 2009, s. 327–328.

⁵ A. Małecki, *Mity etnogenetyczne w samoświadomości historycznej na przykładzie historiografii polsko-niemieckiego pogranicza w XVI w.*, „Sensus Historiae. Studia interdyscyplinarne”, 3, 2011, s. 35–52, odnośnie do Pomorza – s. 43–45.

wczesnonowożytnych mitów pochodzenia pierwotnych mieszkańców Pomorza nie spotkał się dotychczas z szerszym zainteresowaniem badaczy.

Zanim przejdę do analizy przekazów wczesnonowożytnych, chciałbym przedstawić pomorską legendę etnogenetyczną, która wykształciła się w średniowieczu, gdyż stanowiła bazę dla późniejszych rozważań. Pierwsze wątki o pochodzeniu Pomorzan, wskazujące na ich związki z antycznym Rzymem⁶, zawierały źródła niemieckie, jak kroniki Adama z Bremy, Helmolda, określające jako pierwotny lud pomorski Winulów-Wandalów, czy żywoty św. Ottona z Bambergu, które wskazały Juliusza Cezara jako założyciela Julina-Wolina⁷. Połączenia obu tych sięgających antyku wątków – cezariańskiego i wandalskiego – dokonał autor pierwszej kroniczki pomorskiej, Augustyn ze Stargardu⁸. W swoim spisanim w 1347 roku, z okazji sporu biskupstwa kamieńskiego z arcybiskupstwem gnieźnieńskim, *Protocollum*, starał się on udowodnić odwieczną niezależność Pomorza i diecezji kamieńskiej od Polski i metropolii w Gnieźnie, a także tradycyjną nienawiść między Pomorzanami i Polakami⁹. Za przodków Słowian, między innymi Polaków i przede wszystkim Pomorzan, uważał słowiańskich Wandalów¹⁰. Obydwie nacje stanowiły jedność, podzieliły się dopiero po śmierci Wandy. W wyniku tego podziału powstało księstwo Polaków (*principatum polonorum*) oraz królestwo Pomorzan (*ducatus pomeranorum*), rządzone przez współczesnego Aleksandrowi Wielkiemu Attyle. Augustyn wspominał też, że

⁶ Warto tu zwrócić uwagę, że wątki te, zwłaszcza u Adama z Bremy, mogą stanowić *interpretatio Romana* kultury opisywanych barbarzyńców. Zob. S. Rosik, „Nie ma barbarzyńcy ani greka...”. W sprawie narzędzi globalistycznej interpretacji dziejów w myśli wieków średnich na przykładzie recepcji nowotestamentowych idei w historiografii XI i XII w., „Kultura – Historia – Globalizacja”, 10, 2011, s. 175–181.

⁷ Zob. R. Marciniak, *Zachodniopomorska...*, s. 514, a zwłaszcza drobiazgową analizę tychże wątków w żywotach św. Ottona z Bambergu – S. Rosik, *Conversio gentis Pomeranorum. Studium świadectwa o wydarzeniu (XII wiek)*, Wrocław 2010. Zob. też P. Migdałski, *Słowiańszczyzna północno-zachodnia w historiografii polskiej, niemieckiej i duńskiej*, Wodzisław Śląski 2016 (w druku).

⁸ Na temat tego zabytku zob. zwłaszcza R. Walczak, *Protocollum...*; M. Scheibe, *Formen pommerschen Geschichtsbewußtseins...*, s. 85 i n.; E. Rymar, *Dziedzictwo piśmiennicze księstwa Gryfitów ze szczególnym uwzględnieniem obszaru państwa polskiego*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski”, 41, 2000, nr 4, s. 14–15.

⁹ R. Walczak, *Protocollum...*, 168–196; R. Marciniak, *Zachodniopomorska legenda...*, zwłaszcza s. 518.

¹⁰ Jak zauważył B. Zientara, Augustyn utożsamiał współczesnych mu Pomorzan z dawnymi słowiańskimi mieszkańcami, nawet jeśli tymczasem posługiwać się zaczęli innym językiem – B. Zientara, *Kultura umysłowa i artystyczna*, w: *Historia Pomorza*, red. G. Labuda, t. 1, cz. 2, Poznań 1969, s. 247, co dla R. Marciniaka (*Zachodniopomorska legenda...*, s. 522) stanowiło pośrednie świadectwo słowiańskiego charakteru tych ziem w połowie XIV w.

na terenie Pomorza działał Juliusz Cezar, który zbudował tu przeciw Polakom twierdze: Wołogoszcz (Wolgast), zwaną *Julia Augusta*, oraz Julin – na miejscu zburzonej Winety. Swoje wywody kronikarz oparł na dostępnych mu źródłach, przede wszystkim na *Kronice Słowiańskiej* Helmolda z Bozowa, zwanej przezeń *wspólną kroniką Słowian*, śląskiej *Kronice polskiej* oraz żywocie św. Stanisława, które przekazały mu wiele szczegółów wprowadzonych do dziejopisarstwa północno-niemieckiego i polskiego zwłaszcza przez Adama z Bremy (np. problem tożsamości Słowian z Wandalami¹¹, Winitami i Winulami) i Wincentego Kadłubka (np. wątek Grakcha [*Gractus*] i Wandy)¹².

Kronika Augustyna ukształtowała zasadniczy zrąb pomorskiej legendy etnogenetycznej dla średniowiecza, która odpowiada znakomicie innym legendom ówczesnej Europy¹³. Późniejsze dzieła, powstałe zarówno poza Pomorzem – na przykład meklemburska kronika Ernesta von Kirchberga z około 1378–1379 roku – jak i na terenie księstwa, jedynie uzupełniły ten obraz drobnymi szczegółami i go utrwaliły¹⁴. Pomorski kronikarz z okresu sporu brandenbursko-pomorskiego w drugiej połowie XV wieku, Jan Perleberg, autor dziełka *Cronica de ducatu*

¹¹ Na temat pośmiertnej historii Wandalów i użycia ich nazwy zob. studia J. Strzelczyka, *Wandalowie i ich afrykańskie państwo*, Warszawa 1992, s. 310–335; tenże, *Ut ab Ipsos indigenis accipi. W kwestii polskiego informatora Gerwazego z Tilbury*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 21, 2006, z. 4, s. 64–69; tenże, *Zum Beginn der Überlieferung einer wandalischen Herkunft der Polen*, w: *Studien zur Archäologie des Ostseeraumes. Von der Eisenzeit zum Mittelalter. Festschrift für Michael Müller-Wille*, hrsg. v. A. Wesse, Neumünster 1998, s. 409–417, oraz R. Steinachera, *Studien zur Vandalischen Geschichte. Die Gleichsetzung der Ethonyme Wenden, Slawen und Vandalen vom Mittelalter bis ins 18. Jahrhundert*, Wien 2002 (maszynopis pracy doktorskiej, dostępny w internecie: <http://pl.scribd.com/doc/61789400/Studien-Zur-Vandalischen-Geschichte-Diss#scribd>, dostęp: 20.11.2015); tenże, *Wenden, Slawen, Vandalen. Eine Frühmittelalterliche pseudologische Gleichsetzung und ihre Nachwirkungen*, w: *Die Suche nach Ursprüngen. Von der Bedeutung der frühen Mittelalters*, hrsg. v. W. Pohl, Wien 2004, s. 329–353, zob. też: tenże, S. Doncker, *Der König der Schweden, Goten und Vandalen. Königstitulatur und Vandalenrezeption im Frühneuzeitlichen Schweden*, w: *Vergangenheit und Vergegenwärtigung. Früher Mittelalter und europäische Erinnerungskultur*, hg. H. Reimitz, B. Zeller, Wien 2009, s. 169–203.

¹² *Notula satis notabilis de Pomeranorum, Stetinensium, ac Rugie principatu*, ed. J.G.L. Kosegarten, „Baltische Studien” AF, 17, 1858, s. 107–109, 113, 123–125. Por. uwagi R. Walczka, *Protocollum...*, s. 127–128, R. Marciniaka, *Zachodniopomorska legenda...*, s. 518 i n. oraz M. Scheibe, *Formen...*, s. 95–109.

¹³ C. Deptuła, *Średniowieczne mity genezy Polski*, „Znak”, 25, 1973, nr 233–234, s. 1365–1370. Zob. też szersze uwagi K. Pomiana, *Przeszłość jako przedmiot wiary. Historia i filozofia w myśli średniowiecznej*, Warszawa 2009, głównie s. 25–45, 79–107, 258–270.

¹⁴ Meklemburski dziejopis z drugiej połowy XIV w. Ernest von Kirchberg dodał do listy miast założonych na Pomorzu w czasach antycznych też Dymin, któremu dał pierwotną nazwę – *Dominia Mundi* – *Meckenburgische Reimchronik der Ernst von Kirchberg*, hg. Ch. Cordshagen, R. Schmidt, Köln–Weimar–Wien 1997, c. 10, s. 22. R. Marciniak wskazywał, że ukształtowana

Stettinensi et Pomeraniae gestorum inter Marchiones Brandenburgenses et duce Stettinenses oraz uzupełnień do kroniki Augustyna z około 1469 roku¹⁵, w przedmowie do tej ostatniej wskazał, że ród książąt pomorskich wraz ze swym ludem (*cum suo populo*) wywodzi się z rodu Nemroda¹⁶.

Prądy humanistyczne dotarły na Pomorze w czasach panowania Bogusława X Wielkiego w końcu XV wieku zwłaszcza po jego wyprawie na dwór cesarski i do Palestyny, podczas której przemierzył Włochy, co zaowocowało sprowadzeniem na Pomorze wybitnych humanistów¹⁷. Książę, któremu w 1478 roku udało się po niemal dwustu latach zjednoczyć księstwo, zapoczątkował też szereg reform oraz próbował zbudować tożsamość pomorską, między innymi w oparciu o słowiańską przeszłość kraju¹⁸. Tym samym wykreowana w połowie XIV wieku legenda etnogenetyczna, nie dość, że nie straciła na znaczeniu, to śmiało wkroczyła na Pomorze do epoki nowożytnej.

Wskażę tu dwa przykłady. Jednym z symptomów pojawiania się prądów renesansowych było wprowadzenie przez księcia nowej heraldyki dla zjednoczonego księstwa. Podczas wspomnianej podróży w 1498 roku Bogusław X uzyskał na dworze cesarskim nie tylko przywilej bicia złotej monety, który wykorzystał już w roku 1499, ale też przywilej imperatorski umożliwiający wprowadzenie zmian do herbu¹⁹. Jego wynikiem było wprowadzenie w początkach XVI wieku (przed

przez Augustyna pomorska legenda etnogenetyczna została w całości wkomponowana w skład legendy meklemburskiej, zob. R. Marciniak, *Zachodniopomorska legenda...*, s. 523.

¹⁵ R. Walczak, *Protocollum...*, s. 153; tenże, *Odnaleziony autograf – Cronica de ducatu Steitinensi et Pomeraniae Jana Parleberga*, „Studia Źródłoznawcze”, 19, 1974, s. 117 i n.; E. Rymar, *Dziedzictwo piśmiennicze...*, s. 16.

¹⁶ *Notula satis...*, s. 104. Na temat tego rodowodu zob. R. Marciniak, *Zachodniopomorska legenda...*, s. 524.

¹⁷ Na temat wyprawy zob. podstawową dziś pracę E. Rymara, *Wielka podróż wielkiego księcia. Wyprawa Bogusława X pomorskiego na niemiecki dwór królewski, do Ziemi Świętej i Rzymu (1496–1498)*, Szczecin 2004; na temat tych uczonych: tamże, s. 181, 201–202.

¹⁸ Zob. np. H. Böcker, *Slawisches in herzoglich-adliger Tradition. Herzog Bogislaw X. von Pommern (1454–1523) – Fürst an der Wende oder Wenden-Fürst*, w: *Slawen und Deutsche im Südlichen Ostseeraum vom 11. Bis zum 16. Jahrhundert*, hg. M. Müller-Wille, D. Meier, H. Unverhau, Neumünster 1995, s. 192; O. Auge, *Handlungsspielräume...*, s. 327–328.

¹⁹ R.-G. Werlich, *Ein neunfeldriges pommersches Herzogswappen im Jahre 1518*, w: *Pommern. Geschichte – Kultur – Wissenschaft. 3. Kolloquium zur Pommerschen Geschichte 13.–14. Oktober 1993*, hg. H. Wernicke, R.-G. Werlich, Greifswald 1996, s. 463; R.-G. Werlich, *Die Umgestaltung der pommerschen Herzogswappen um 1500 und ihre Zusammenstellung in einem neunfeldigen Schild*, w: *Najnowsze badania nad numizmatyką i sfragistyką Pomorza Zachodniego*, red. G. Horoszko, Szczecin 2004, s. 220, 225–230; E. Rymar, *Wielka podróż...*, s. 186; N. Jörn, *Der Herkunft der Professorenschaft der Greifswalder Universität zwischen 1456 und 1815*, w: *Die Universität*

1517 r.) nowego dziewięciopolowego herbu księstwa. Koresponduje on z wylansowanym wcześniej słowiańskim wątkiem dziejów Pomorza, gdyż na dwóch polach umieszczono herby dwóch ziem pomorskich, występujące zresztą także w oficjalnej tytulaturze książęcej: Wendów-Słowian (zielono-czerwony gryf na polu srebrnym – pole czwarte) i Kaszubów (czarny gryf na złotym polu – pole trzecie). Warto tu dodać, że wcześniej herby te oznaczały ziemię dołęską i wołogoską, a zmiany te dokonały się pod wpływem roszczeń brandenburskich²⁰. Nowy dziewięciopolowy herb z pewnymi zmianami występował w heraldyce pomorskiej do końca istnienia księstwa i stał się powszechny już w drugiej ćwierci XVI wieku, dzięki czemu znalazł się między innymi na mapie Pomorza Petera Beckera (Artopoeus) w *Kosmografii* Sebastiana Münstera z 1544 roku²¹.

Kolejnym, chyba najistotniejszym medium, którego celem było wykreowanie narodu pomorskiego, była historiografia²², ona także nawiązywała do słowiańskiej przeszłości tej ziemi. Zadanie skompilowania nowej historii Pomorza otrzymał w tym czasie mnich z Białoboków pod Trzebiatowem nad Regą, Jan Bugenhagen (1485–1558)²³. Jego dzieło, nazwane przez niego *Pomerania*,

Greifswald in der Bildungslandschaft des Ostseeraums, hrsg. v. D. Alvermann, N. Jörn, J.E. Olesen, Berlin 2007, s. 162.

²⁰ R.-G. Werlich, *Das neunfeldrige Wappen Herzog Bogislaws X. von Pommern*, w: *Land am Meer. Pommern im Spiegel seiner Geschichte. Roderich Schmidt zum 70. Geburtstag*, hrsg. v. W. Buchholz, G. Mangelsdorf, Köln 1995, s. 328; tenże, *Ein neunfeldriges pommersches Herzogswappen im Jahre 1518*, w: *Pommern. Geschichte – Kultur – Wissenschaft. ...*, s. 460–461, 464; tenże, *Die Umgestaltung der pommerschen Herzogswappen um 1500...*, s. 230 i n.; R. Gaziński, G. Horoszko, *Herby i motywy heraldyczne na monetach zachodniopomorskich*, Szczecin 2005, s. 29–33.

²¹ R.-G. Werlich, *Das neunfeldrige Wappen...*, s. 328; R.-G. Werlich, *Ein neunfeldriges pommersches Herzogswappen...*, s. 460–461, 464; R. Gaziński, G. Horoszko, *Herby...*, s. 33 i n.

²² Por. uwagi M. Webera, *Zur Konzeption protonationaler Geschichtsbilder. Pommern und Schlesien in geschichtlichen Darstellungen des 16. Jahrhunderts*, w: *Die Konstruktion der Vergangenheit, Geschichtsdenken. Traditionsbildung und Selbstdarstellung in frühneuzeitlichen Ostmitteleuropa*, hrsg. v. J. Bahlcke, A. Strohmeyer, Berlin 2002 (*Zeitschrift für Historische Forschung*, Beiheft 29), s. 56, 79.

²³ Z olbrzymiej literatury zob. R. Schmidt, *Die „Pomerania“ als Typ territorialer Geschichtsdarstellung und Landesbeschreibung des 16. Und beginnenden 17. Jahrhunderts (Bugenhagen – Kantow – Lubinus)*, w: *Landesbeschreibung Mitteleuropas vom 15. Bis 17 Jh.*, hrsg. v. H.-B. Harter, Köln–Wien 1983, s. 49 i n.; H.-G. Leder, *Johannes Bugenhagens Pomerania – Humanistische Einflüsse auf die frühe Landesgeschichtsschreibung in Pommern*, w: *Pommern in der Frühen Neuzeit. Literatur und Kultur in Stadt und Region*, hrsg. v. W. Kühlmann, H. Langer, Tübingen 1994, s. 77 i n.; E. Rymar, *Dziedzictwo...*, s. 16–17; S. Wesołowska, *Johannes Bugenhagenius, doctor, professor, pastor et superintendens, natus Julini in Pomerania*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 15, 2000, z. 1, s. 49–62; taż, *Postać Johanna Bugenhagena na tle reformacji na Pomorzu*, „Zeszyty Kulickie”, 2, 2001, s. 169–185; L. Hrabowá, *Stopy zapomenutého lidu. Obraz Dijon Polabských*

ukończone w 1518 roku i utrzymane w duchu średniowiecznym, także nie zmieniło optyki względem legendy etnogenetycznej Pomorza. Bugenhagen, nie znając najprawdopodobniej wówczas przekazów antycznych, powtórzył wiele elementów składowych legendy występujących u Augustyna. Tym samym za pierwotny lud pomorski uważał więc nadal Słowian, zwanych dawniej Wandalami, potem Winitami albo Winulami. Dodawał tu, że dzisiejsi Wendowie zwani są bardziej szlachetnie Wandalami lub Słowianami, więc te określenia nie są – co podkreślał – ujmą²⁴. Mimo pewnego krytycyzmu i prób ustawienia chronologicznego wydarzenia z zamierzchłej przeszłości potwierdził, że na Pomorzu występują ślady pobytu Juliusza Cezara w postaci nazw miejscowych i tradycji. Wymienił tu Wołogoszcz – *Julia Augusta* oraz Wolin – *Julin*, także utożsamiony z Winetą, która jednak istniała długo po Cezarze, około roku 1000, oraz Tribsees zwany *Tributum Cesaris*. Przypomniwał, że w Julinie zachowała się aż do chrztu włócznia imperatora oraz jego posąg, czczone przez pogańskich Pomorzanie²⁵. Bugenhagen dodał tu, że imieniem Cezara „posługujemy się nie dla podkreślenia chwały, ale starożytności naszego rodu (*non ad gloriam, sed ad nostre gentis antiquitatem utimur ostendendam*)”²⁶. Od tego też czasu – panowania Juliusza Cezara na Pomorzu – w użyciu był herb z gryfem, od którego pochodzi również popularna nazwa dynastii panującej²⁷.

Za twórcę pomorskiej legendy etnogenetycznej, dynastycznej oraz szeregu interpretacji, które zagoszczą na długo w historiografii Pomorza, był Tomasz Kantzow (ok. 1505–1542). W kolejnych wersjach swego dzieła pt. *Pomerania* zauważalna jest przemiana poglądów autora na temat pierwotnych mieszkańców Pomorza, trwająca – jak zauważył R. Walczak – zaledwie trzy lata. Kantzow, wykształcony na uniwersytecie w Rostoku, gdzie zapoznał się prawdopodobnie z dziełami Alberta Krantza i Nikolausa Maschalka, przed 1538 rokiem opracował trzy wersje swojej kroniki – jedną w języku dolnoniemieckim i dwie

Slovanů v historiografii, České Budějovice 2006, s. 222–225; M. Cieśluk, *Genius Pomeranicus w „Pomeranii” Johanna Bugenhagena*, w: *Tantum possumus, quantum scimus. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Zdzisławowi Chmielewskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. R. Gaziński, A. Makowski, Szczecin 2012, s. 147–169.

²⁴ J. Bugenhagen, *Pomerania*, hrsg. v. O. Heinemann, Köln–Wien 1986², s. 7–9, 12, 15, 36–37.

²⁵ J. Bugenhagen, *Pomerania...*, s. 13, 15, 17–20, 24, 26, 68, 85, 100.

²⁶ Tamże, s. 20.

²⁷ Tamże, s. 34. Bałtyk nazwał zaś morzem Swewów lub swewskim, tamże, s. 8.

w górnioniemieckim²⁸. Podobnie jak autorzy wcześniejsi, napisał w nich, że pierwszymi mieszkańcami Pomorza byli Słowianie-Wendowie, a ich ród wywodzi się od syna Noego Jafeta, którego potomkiem był *Wandalus*, władający ziemiami między Łabą i *Tanais*. Wskazywał nawet, że „nie chcemy się wstydzić tego [słowiańskiego] pochodzenia”²⁹.

W 1538 roku Kantzow immatrykulował się na uniwersytecie w Wittenberdze, gdzie dostał się pod wpływ poglądów Filipa Melanchtona. Zetknięcie z tym wybitnym humanistą i reformatorem oraz nowo odkrytymi i wydanymi pismami antycznymi doprowadziły go do zmiany poglądów na temat pierwszych mieszkańców Pomorza. W ostatniej znanej obecnie wersji *Pomeranii*, którą dopiero w latach siedemdziesiątych XX wieku na podstawie zachowanego w Kopenhadze rękopisu Jürgen Petersohn przypisał ostatecznie Kantzowowi, a którą po wczesniej śmierci kronikarza w 1542 roku zredagował i uzupełnił jego przyjaciel Mikołaj von Klempzen³⁰, Kantzow jednoznacznie jako protoplastów Pomorzan wskazał Germanów. Pisał, że między rzekami *Suebus* i *Viadus*³¹, według niego Warnawą [*Warnow*] i Odrą, zamieszkiwali *Sidini* – Szczecinianie [*Stettiner*], którą to wzmiankę przejął zapewne od Nicolausa Marschalcka³², a na wschód od nich, aż po Wisłę – *Ruticlii*, czyli Rugiowie [*Rugier*], których stolicą było

²⁸ J. Strzelczyk, *Tomasz Kantzow jako historyk na tle epoki*, w: T. Kantzow, *Pomerania. Kronika Pomorska z XVI w.*, tłum. K. Gołda, opr. T. Białecki, E. Rymar, t. 1, Szczecin 2005, s. 11–33; E. Rymar, *Dziedzictwo...*, s. 17–18; R. Schmidt, *Die „Pomerania”...*, s. 56 i n.; L. Hrabowá, *Stopy...*, s. 225–227.

²⁹ *Des Thomas Kantzow Chronik von Pommern in niederdeutscher Mundart*, hrsg. v. G. Gaebel, Bd. 1, Stettin 1929, s. 3–6; *Des Thomas Kantzow Chronik von Pommern in hochdeutscher Mundart. Letzte Bearbeitung*, Bd. 1, hrsg. v. G. Gaebel, Stettin 1897, s. 3–4; *Des Thomas Kantzow Chronik von Pommern in hochdeutscher Mundart. Erste Bearbeitung*, hrsg. v. G. Gaebel, Stettin 1989, s. 3 – stąd cytat.

³⁰ J. Petersohn, *Die dritte hochdeutsche Fassung von Kantzows Pommerscher Chronik*, „Baltische Studien” NF, 59, 1973, s. 27–41; R. Walczak, *Thomas Cantzouw Szundensis – restitus. Odnalezienie ostatecznej redakcji autorskiej*, „Studia Źródłoznawcze”, 21, 1976, s. 153–155; R. Schmidt, *Die „Pomerania”...*, s. 63 i n.; E. Rymar, *Dziedzictwo...*, s. 17–18; J. Strzelczyk, *Tomasz Kantzow...*, s. 26–32; L. Hrabowá, *Stopy...*, s. 226.

³¹ Nazwa *Viadus* dla Odry została w XVII w. spersonifikowana w postaci boga rzeki Viadrusa, zob. R. Skrycki, *Personifikacje Odry w kartografii*, w: *Cartographia confinium. Zachodnie i północne ziemie Rzeczypospolitej w dawnej kartografii*, red. E. Jaworski, R. Skrycki, Gorzów Wlkp. 2009, s. 65–72, także dziś wiele instytucji nad Odrą nosi jego imię, np. Europejski Uniwersytet Viadrina we Frankfurcie nad Odrą.

³² Zob. N. Marschalck Thurus, *Commentriolus Annalium Herulorum sive megapolensium*, w: *Monumenta Inedita rerum germanicarum praecipue Cimbricarum et megapolensium*, ed. E.J. Westphalen, vol. 1, Lipsiae 1739, szpalta 333, 337, 339, gdzie też wskazanie, że nazwa Luciców pochodzi od Lutecji, czyli Paryża, Welataben to Normanie – piraci pustoszący Galie.

wzmiankowane przez Ptolemeusza *Rugium*, obecnie Darłowo [*Rugenwald* – *Rügenwalde*]³³. Wywodzić się mieli oni od Henetów [Heneti], a później zwani byli Swewami. Kantzow jednoznacznie podkreślał, że ludy te, a także Wandalowie, wbrew temu, co piszą inni – na przykład Krantz – to nie Słowianie-Wendowie, ale Germanie i że posługiwały się mową germańską. Sami Rugiowie zdobyli później na Sidinach wyspę Rugię, która od tej pory nosi ich imię, a następnie całe wybrzeże pomorskie³⁴. Opisując historie ludów germańskich, które miały związek z Pomorzem, Kantzow przekazał też nazwę Bałtyku, który miał nazywać się *das schwebische Meer*, zaś według Ptolemeusza *Mare Venetorum*, która to nazwa pochodzi od Winety (*Vineta*)³⁵. Później Sidinów i Rugiów, a także mieszkających w Wielkopolsce, na Śląsku i w Nowej Marchii Wandalów podbili Goci wędrujący ze Skandynawii. Na ziemi pomorskiej, a konkretniej w ziemi rugijskiej, pojawili się też Longobardowie, którzy nosili długie brody oraz zbudowali miasto *Bart* [Bardo – Barth], o czym miał pisać Paweł Diakon. Wszystkie mieszkające w Europie Środkowej plemiona podbić miał też w czasach antycznych Attylla na czele podążających ze wschodu Hunów³⁶.

Według Kantzowa Słowianie-Wendowie, nazywani przez Tacyta *Veneti*, a Ptolemeusza *Venedi*, utożsamieni zresztą z Sarmatami, przyszli tu dopiero po upadku imperium rzymskiego po śmierci Justyniana, w trakcie wędrówek ludów i zawojowaniu Rugiów³⁷. Kronikarz przedstawił również koniec okresu Wendów na Pomorzu, który wiązał się z ponowną germanizacją tych ziem w wyniku kolonizacji. Symbolem końca panowania Słowian była śmierć na początku XV wieku Gulicy – *Gulitzin*, ostatniej mieszkanki Rugii, która władała językiem słowiańskim. Od tego czasu na Pomorzu miało już nie być w ogóle Wendów z wyjątkiem okolic położonych koło granicy polskiej. Dla Kantzowa okres słowiański stanowił zatem jedynie „intermezzo” w germańskich dziejach tej krainy, gdyż jak

³³ Na temat jednej z ostatnich koncepcji identyfikacji *Rugium*, łączonym z Chojną-Königsberg/NM zob. R. Skrycki, *Na marginesie nowej interpretacji „Geografii” Ptolemeusza*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, 41, 2009, nr 1, s. 28–33.

³⁴ [T. Kantzow] *Pomerania. Eine pommersche Chronik aus dem sechzehnten Jahrhundert*, hrsg. v. G. Gaebel, Bd. 1, Stettin 1908, s. 1–10, 33.

³⁵ Tamże, s. 6–7, 9.

³⁶ Tamże, s. 12, 16–17, 25. Kantzow przypisał, podobnie jak wcześniejsi dziejopisarze, antyczne pochodzenie Julina-Wolina, ale według niego nie założył go Juliusz Cezar, ale Germanik, który nazwał osadę imieniem swego dziada. Znajdujący się tam do czasu chrztu posąg Cezara, Kantzow, prawdopodobnie za Krantzem, uznał za Rolanda – tamże, s. 80–81.

³⁷ Tamże, s. 31 i n., 46, 49–51.

napisał, „od początku, jak dalece tylko wiedza nasza sięga, na ziemi pomorskiej Germanie siedzieli (...), aż przez inne ludy zdobyci zostali i podbici, po czym na pewien czas obcą mowę i obyczaj musieli przyjąć, lecz się znów uwolnili i ponownie Germanami się stali, jako i dzisiaj takż są Niemcami”³⁸.

Zbudowany przez Kantzowa obraz przeszłości Pomorza i jego pierwotnych mieszkańców na długo wpisał się do pomorskiego dziejopisarstwa. Daniel Cramer (1568–1637), autor historii kościoła pomorskiego, także odmówił Juliuszowi Cezarowi miana założyciela Wolina-Julina³⁹, zaś historyk szczeciński Paul Friedeborn (1572–1637) wskazał, że Szczecin pierwotnie nazywał się *Sedinum*, która to nazwa pochodziła od Sidinów, Bałtyk zaś *Svevicum Mare*⁴⁰.

Nie wszyscy następcy Kantzowa biernie przepisywali jego wnioski. Niektórzy autorzy starali się uzupełnić jego przekaz nowymi ustaleniami. Jurga Valentin von Winther (1578–1623) w swojej obecnie zaginionej *Pomeranographii* oraz innych pismach wskazywał, że Bałtyk wywodzi swą nazwę od boga Balthusa, który jest też przodkiem dynastii i Pomorzan⁴¹. Również wielka mapa Pomorza Eliharda Lubinusa (1565–1621), ukończona w 1618 roku⁴², mająca pierwotnie stanowić uzupełnienie *Pomeranographii* Winthera, w opisie kraju różniła się kilkoma szczegółami od interpretacji Kantzowa. Lubinus wskazał, że nazwę kraju – Pomorze – nadali mu Swewowie. Obaj: i Winther, i Lubinus natomiast przyjęli wcześniejszą identyfikację Szczecina z Sedinami⁴³.

Na wymienionych wyżej epigonów myśli Kantzowa (Cramer, Friedeborn, Winther) wskazywał jako źródło swej wiedzy augsburczyk Filip Heinhofer

³⁸ Tamże, s. 177–178, 186–191, 316, cytat s. 7–8. Podobny obraz dziejów Pomorza dominował w historiografii pomorskiej (niemieckiej) aż do XX w. – por. P. Migdalski, *Słowiańszczyzna...*

³⁹ D. Cramer, *Pommerische Kirchen Chronica*, Stettin 1603, *Vorrede*, s. A IV, s. 53–54; tenże, *Das Grosse Pommersche Kirchen Chronicon*, Alten Stettin 1628, *Vorrede*, brak paginacji, s. 32.

⁴⁰ P. Friedeborn, *Historische Beschreibung der Stadt Alten Stettin in Pommern...*, Alten Stettin 1613, s. 2; tenże, *Descriptio urbis Stetinis, topographica, historia, cum icone...*, Stetin 1624, brak paginacji.

⁴¹ *Historische Nachricht von des wohlseeligen Herrn Jürge Valentini Winteri Balto Pomeranico*, w: F. Woken, *Beytrag zur pommerschen Historie*, Leipzig 1732, s. 29, zob. też. E. Rymar, *Dziedzictwo...*, s. 21.

⁴² Na temat tej mapy zob. M. Stelmach, *Elihard Lubinus i jego wielka mapa księstwa pomorskiego*, Szczecin 2001, s. 40–56; *Eilharda Lubinusa podróż przez Pomorze*, red. R. Skrycki, Szczecin 2013.

⁴³ J.V. Winther, *Historia episcopatus Caminensis in Pomeraniae ab origine ad Annum MDCXVIII*, w: *Novvm Volvmen Scriptorvm Rervm Germanicarvm*, ed. J.P. Ludewig, Francofurti & Lipsiae, 1718, szp. 510.

w swych dziennikach powstałych podczas podróży po Pomorzu w 1617 roku. On także odnotował powiązanie Szczecina z Sedinami oraz legendę o założeniu Wolina przez Cezara, co może wskazywać, że była ona powszechnie znana na początku XVII wieku, mimo że ówcześni historycy jej przeczyli⁴⁴.

Kolejny wybitny historyk Pomorza, tworzący u samego schyłku istnienia księstwa, Jan Micraelius (1597–1658), przyjął teorię Kantzowa o pierwszych antycznych germańskich mieszkańcach tych ziem, jednakże na podstawie źródeł antycznych bardzo ją uszczegółowił. Wskazywał, że różni autorzy starożytni wymieniali różne plemiona, które tu przebywały. W czasach Cezara siedzieli tu Szwedowie; Strabon wymieniał z kolei plemiona Guttonów i Lemobierów, a także „naszych prastarych Stettiner – Sidiner”, zwanych też Sibirami; Pomponiusz Mela wzmiankował z kolei Teutonów. Pliniusz zanotował, że nad Bałtykiem siedzieli Wandale, składający się z czterech ludów: Burgundów, Warinów oraz Carinów zamieszkujących Pomorze Przednie i Guttonów na Pomorzu Tylnym, posługujących się też nazwą Wandalów. W czasach Tacyta Pomorze Tylnie (przedodrzańskie, patrząc od wschodu) zamieszkiwali Rugianie (Rugianer), po których pozostała nazwa Rügenwalde (Darłowo). Posiadali oni swą stolicę w *Rugium*, które jednak sytuował koło Stargardu i Chociwła (Freienwalde). Wyruszyli oni później na Rugię, której nadali swą nazwę. W czasach Ptolemeusza spotkać można tu było Sidinów i Ruticlier, zaś w Nowej Marchii i na Pomorzu Tylnym Burgundów⁴⁵. Żyjący tu Wandalowie pod władzą Wismara z rodu Astingerów walczyli z Ostrogotami i wywędrowali na Węgry, a dalej do Rzymu. W sojuszu z nimi znaleźli się tu też Longobardowie, którzy przybyli ze Skandynawii, a wcześniej występowali pod mianem Winulów⁴⁶.

Odkrycie i przedstawienie tak wielu ludów germańskich na Pomorzu pozwoliło Micraeliusowi na potwierdzenie, że kraj ten był pierwotnie germański, co pokreślił kilkakrotnie, i o czym świadczą też nazwy miast, jak Wolgast (Wołogoszcz), Barth (Bardo), Chollenberg (Kołobrzeg), Damgarten (Dębogóra) i trzech ośrodków z gryfem w nazwie (Greifswald – Gryfia, Greifenhagen – Gryfino,

⁴⁴ Filipa Heinhofera dziennik podróży zawierający obrazki z Frankonii, Saksonii, Marchii Brandenburskiej i Pomorza w roku 1617, przekład i opr. K. Gołda, Szczecin 2000, s. 59, 98 (Źródła do dziejów Pomorza Zachodniego, IX).

⁴⁵ J. Micraelii, *Sechs Buecher vom Alten Pommernlande*, Stetin & Lepizig 1723 (pierwsze wyd. Stettin 1639), s. 4–10, 15–20.

⁴⁶ Tamże, s. 36–37, 50–58, 96, 141.

Greifenberg – Gryfice)⁴⁷. Dodał, że jest powszechnie wiadomym, że kiedyś mieszkali tu też Słowianie, niewiadome jest natomiast, kto tu był wcześniej, stąd jego poszukiwania⁴⁸.

Micraelius nie pomijał również biblijnego rodowodu Pomorzanie. Pisał, że Germanie, a wśród nich Pomorzanie, wywodzą się od jednego z potomków Jafeta Askenetza, którego potomkami z kolei byli Suewo i Wandal, i od nich poszczególne ludy brały swoje nazwy⁴⁹. Współczesna zaś dynastia Gryfitów pochodziła – jego zdaniem – od żyjącego około 600 roku Gota Gryphusa, zwanego też Balthusem, którą to informację przejął zapewne od Winthera⁵⁰.

Dzieło Micraeliusa wieńczy dorobek historiograficzny Księstwa Pomorskiego i stanowi obok *Pomeranii* Kantzowa jego najwybitniejszy pomnik. Prace te zawierają i zarazem poświadczają ewolucję legendy etnogenetycznej Pomorzanie, stworzonej w XIV wieku przez stargardzkiego mnicha Augustyna. Jak można zauważyć, zawarty w nich wandalsko-słowiański wątek początków Pomorza uległ w połowie XVI wieku przekształceniu w wątek germański, co było zgodne z duchem rozwoju myśli humanistycznej w północnych Niemczech⁵¹. Zdecydowanie dłużej pozostał przy życiu wątek cezariański, któremu co prawda historycy od schyłku XVI wieku odmawiali prawdy, ale nadal o nim wspominali, oraz wątek biblijny, spotykany jeszcze w XVIII wieku.⁵² Spośród innych wykreowanych w średniowieczu i czasach wczesnonowożytnych mitów należy wskazać, że mit Winety rozgrzewa serca polskich i niemieckich Pomorzanie w zasadzie do dziś⁵³.

⁴⁷ Tamże, s. 5, 10, 21, 64, 89.

⁴⁸ Tamże, s. 1–2.

⁴⁹ Tamże, s. 24–27.

⁵⁰ Tamże, s. 134 i n.

⁵¹ Zob. np. J. Żak, *Słowianie i Germanie w prahistorii polskiej i niemieckiej*, w: *Stosunki polsko-niemieckie w historiografii*, red. J. Krasuski, G. Labuda, A.W. Walczak, cz. 1, Poznań 1974, s. 28–30.

⁵² Wspominał o pochodzeniu Niemców od Japheta Christian Zickermann, *Historische Nachricht Von den alten Einwohnern in Pommern, Auch von dero Religion und Bekehrung Insonderheit aber von der St. Petri und Pauli Kirche In Alten-Stettin*, Stettin 1724, s. 4.

⁵³ Świadczą o tym liczne publikacje o Winecie oraz trwające setki lat, nieraz ostre, spory, gdzie osada ta miałaby się znajdować, zob. R. Kiersnowski, *Legenda Winety. Studium historyczne*, Kraków 1950; J.M. Piskorski, *Pomorze plemienne...*, s. 90–91, przypis 219. Na problem lokalizacji Winety możemy też się natknąć zwiedzając Pommersches Landesmuseum w Greifswaldzie, gdzie ustawiono wagę, przy pomocy której turyści mogą oddać swój głos na różne propozycje lokalizacji tego ośrodka.

Poszczególne wątki legendy etnogenetycznej Pomorzan trafiły też w ciągu XVI–XVII wieku do przeszłości wielu szlacheckich rodów⁵⁴.

Przy tworzeniu legendy etnogenetycznej Pomorza w średniowieczu wykorzystywano wiele różnych źródeł. Na pierwszym miejscu należy wymienić oczywiście Biblię, a także źródła średniowieczne, zwłaszcza kronikę Helmolda, żywoty św. Ottona, śląską *Kronikę polską*. Dopiero w latach czterdziestych XVI wieku, za sprawą Kantzowa i jego studiów w Wittenberdze, włączono do użycia autorów klasycznych, zwłaszcza Tacyta i jego *Germanię* odkrytą w 1453 i wydrukowaną w 1473 roku⁵⁵. Obok niego pojawili się też Klaudiusz Ptolemeusz, Pliniusz, Sydoniusz Apolinarus, Nicefor i Prokopiusz oraz Jordanes. Z dziejopisów średniowiecznych nadal prym wiedli Helmold, Saxo Gramatyk, Augustyn, żywoty św. Ottona, pojawił się też Lamprecht z Hersfeldu; z badaczy współczesnych Albert Krantz, Jan Bugenhagen, Konrad Celtis, Nikolaus Marschalck, Filip Melancton, Beatus Ruthanus, a z polskich prawdopodobnie Jan Długosz, Maciej z Miechowa czy Marcin Kromer. Nie zapomniano też nadal o Biblii.

Twórcy pomorskiego mitu wykorzystywali dla uwiarygodnienia swych tez przede wszystkim ślady pobytu słynnych postaci oraz ludów z antycznej przeszłości przechowane w nazwach. W ten sposób tłumaczono pochodzenie nazw: Wolin, Wologoszcz (Wolgast), Darłowo (Rügenwalde) czy Szczecin (Stettin) i Rugia (Rügen). Wątki takie, jak założenie Julina (Wolina) przez Juliusza Cezara czy pochodzenie nazw Szczecina i Rugii od plemienia Sidinów i Rugiów, stały się też niemal typowymi toposami historiograficznymi dla Pomorza. Takim nieśmiertelnym toposem jest też do dziś Wineta, wykreowana przez Helmoda u schyłku XII wieku, związana w XIV wieku brzmieniem swej nazwy z Winitami-Wandalami.

Autorzy w narracji skupiali się przede wszystkim nad poprzednikami Pomorzan, choć w pierwszym okresie (do czasu Kantzowa) dużo miejsca poświęcono Polakom, który mieli stanowić ich odłam, oraz ogólnie Słowianom. Później ich miejsce zajęły wyszukiwane skrupulatnie w źródłach antycznych ludy germańskie, które (choćby czasowo) przebywały na Pomorzu, a następnie z niego wywędrowały. Narracja XVI- i XVII-wiecznych kronikarzy nie kończy się jednak w momencie opuszczenia przez dany lud ziemi pomorskiej, ale jest

⁵⁴ Np. Joachim Freidrich Schmidt, *Genealogia Flemmingiana oder genealogische Ausführung der Flemminge in Hinter-Pommern...*, Stargard [1703], s. 2 wskazywał, że i Flemingowie, i Borkowie, i Wedlowie mają rzymskie korzenie.

⁵⁵ P.H. Stemmermann, *Die Anfang der deutsche Vorgeschichtsforschung*, Heidelberg–Quakenbrück 1934, s. 10, por. uwagi A. Małeckiego, *Mity etnogenetyczne ...*, s. 40–41.

kontynuowana, zwłaszcza gdy dane plemię docierało do Rzymu, a jego przedstawiciele wpisywali się w dzieje powszechne, jak Rugiowie i ich wódz Odoaker. Autorzy podkreślali przede wszystkim działalność grupy-plemienia czy ludu, zdecydowanie rzadziej zwracali uwagę na jednostki, choć te najwybitniejsze i najbardziej powszechnie były akcentowane, jak Juliusz Cezar, Attyla, Odoaker czy Balthus. Zdecydowanie więcej imion bohaterów pojawia się wśród plemion germańskich, gdy znalazły się bliżej Rzymu, a przez to łatwiej im było trafić zarówno na łamy kronik antycznych, jak i do historiografii nowożytnej.

Odnosnie do samych tekstów, należy zaznaczyć, że większość z nich była tworzona albo z inspiracji, albo w kręgach dworu książęcego (prace Augustyna, Perleberga, Bugenhagena, Kantzowa, Winthera, Lubinusa, Heinhofera). Drugą grupą, zdecydowanie mniejszą, byli uczeni i kaznodzieje skupieni przy szczecińskim pedagogium (Friedeborn, Cramer, Micraelius), ale i oni pozostawali w sferze zależności od dworu, wyrażonej między innymi w dedykacjach swych prac ostatnim Gryfitom. Dzięki temu można zauważyć, że na Pomorzu mamy do czynienia z dominacją książęcego mecenatu w sferze polityki historycznej. Warto tu podkreślić, że nie wszystkie wskazane wyżej prace zostały wydane drukiem – dotyczy to wszystkich kronik do *Pomeranii* Kantzowa włącznie. Jednakże były one przepisywane i w wersjach rękopiśmiennych przekazywane oraz wykorzystywane zwłaszcza na dworze książęcym, między innymi jako dowody w sporach politycznych (głównie w XIV i XV w.). Znalazło to swój wyraz w dziełach ich następców, którzy hojnie z nich czerpali. Kiedy natomiast prace ukazywały się drukiem, ich adresatem był każdy znający język niemiecki lub łacinę.

Kolejną kwestią, którą chciałbym tu poruszyć, jest polityczne znaczenie pomorskiej legendy etnogenetycznej. Początki jej wiążą się ze sporem politycznym między arcybiskupstwem gnieźnieńskim a biskupstwem w Kamieniu Pomorskim. Wtedy właśnie powstała kronika Augustyna zwana *Protocollum*, która miała stanowić jeden z dowodów przeciw argumentom Polaków chcących włączyć biskupstwo pomorskie do metropolii gnieźnieńskiej. Z kolei dzieło Perleberga miało wymowę antybrandenburską, gdyż powstało w okresie wojen o sukcesję szczecińską (1464–1493), podobnie jak symbolika i znaczenie nowego herbu pomorskiego Bogusława X, mającego na celu ukazanie integralności wszystkich ziem księstwa. Oba te nurty: antypolski i antybrandenburski, widoczne są w *Pomeranii* Bugenhagena⁵⁶. Pomorska legenda etnogenetyczna tym samym była

⁵⁶ Por. m.in. A. Małecki, *Mity etnogenetyczne...*, s. 43, J. Strzelczyk, *Tomasz Kantzow...*

wymierzona przeciw wizji historii propagowanej przez Brandenburczyków i Polaków, którzy od czasów *Kroniki Wielkopolskiej* i jej interpolacji słowiańskiej (z końca XIII lub połowy XIV w.) uzurpowali sobie w czasach mitycznych panowanie nad wszystkimi ziemiami Słowian aż po Wezerę, podkreślali polskie – lechickie – słowiańskie pochodzenie władców Pomorza, wywodzących się od synów mitycznego Leszka IV, i ich poddanych⁵⁷.

Kolejne dzieła historiografii pomorskiej nie definiują już tak jawnie wrogów Pomorza, co wiąże się ze zmniejszeniem zagrożenia wobec Pomorza w XVI wieku, a celem ich autorów było stworzenie krajowi wielkiej, idącej z duchem czasu, historii, której nie powstydzilyby się inne narody (podobne życzenie wyrażał już Bugenhagen). Ostatnie prace, a szczególnie dzieło Micraeliusa wydane w 1640 roku, miało stanowić epitafium księstwa i dynastii, których upadek stał się widoczny, gdy na Pomorze wkroczyły obce wojska w czasie wojny trzydziestoletniej.

Na zakończenie należy podkreślić, że historiografom pomorskim XIV–XVII wieku udało się stworzyć, z różnych dostępnych im źródeł: polskich, północnoniemieckich, duńskich oraz rodzimej słowiańskiej i tej już niemieckiej tradycji, spójny obraz dziejów kraju, którego dawna wielkość miała wzmacniać jedność i tożsamość pomorską jego mieszkańców oraz słać wśród obcych prowincjonalne przecież i słabe politycznie oraz gospodarczo księstwo.

Bibliografia

- Auge O., *Handlungsspielräume fürstlicher Politik im Mittelalter*, Ostfildern 2009.
- Banaszkiewicz J., *Polskie dzieje bajeczne Mistrza Wincentego Kadłubka*, Wrocław 1998.
- Böcker H., *Slawisches in herzoglich-adliger Tradition. Herzog Bogislaw X. von Pommern (1454–1523) – Fürst an der Wende oder Wenden-Fürst*, w: *Slawen und Deutsche im Südlichen Ostseeraum vom 11. Bis zum 16. Jahrhundert*, hrsg. v. M. Müller-Wille, D. Meier, H. Unverhau, Neumünster 1995.
- Bugenhagen J., *Pomerania*, hrsg. v. O. Heinemann, Köln–Wien 1986².
- Cieśluk M., *Genius Pomeranicus w „Pomeranii” Johanna Bugenhagena*, w: *Tantum possumus, quantum scimus. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Zdzisławowi Chmielewskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. R. Gaziński, A. Makowski, Szczecin 2012.
- Cramer D., *Das Grosse Pommersche Kirchen Chronicon*, Alten Stettin 1628.

⁵⁷ Zob. M. Weber, *Zur Konzeption*, s. 77. Szerzej P. Migdalski, *Słowiańszczyzna...*, tam też literatura przedmiotu.

- Cramer D., *Descriptio urbis Stetinensis, topographica, historia, cum icone....*, Stetin 1624.
- Cramer D., *Pommerische Kirchen Chronica*, Stettin 1603.
- Deptuła C., *Średniowieczne mity genezy Polski*, „Znak”, 25, 1973, nr 233–234.
- Eilharda Lubinusa *podróż przez Pomorze*, red. R. Skrycki, Szczecin 2013.
- Filipa Heinhofera *dziennik podróży zawierający obrazki z Frankonii, Saksonii, Marchii Brandenburskiej i Pomorza w roku 1617*, przekład i opr. K. Gołda, Szczecin 2000 (Źródła do dziejów Pomorza Zachodniego, IX).
- Friedeborn P., *Historische Beschreibung der Stadt Alten Stettin in Pommern....*, Alten Stettin 1613.
- Gaziński R., Horoszko G., *Herby i motywy heraldyczne na monetach zachodniopomorskich*, Szczecin 2005.
- Historia Pomorza*, red. G. Labuda, S. Salmonowicz, t. 1–4, Poznań–Toruń 1969–2003.
- Historische Nachricht von des wohlseeligen Herrn Jürge Valentini Winteri Balto Pomeranico*, w: F. Woken, *Beytrag zur pommerschen Historie*, Leipzig 1732.
- Hrabová L., *Stopy zapomenutého lidu. Obraz Dijon Polabských Slovanů v historiografii*, České Budějovice 2006.
- Inachin K., *Die Geschichte Pommerns*, Rostock 2008.
- Jörn N., *Der Herkunft der Professorenschaft der Greifswalder Universität zwischen 1456 und 1815*, w: *Die Universität Greifswald in der Bildungslandschaft des Ostseeraums*, hrsg. v. D. Alvermann, N. Jörn, J.E. Olesen, Berlin 2007.
- [Kantzow T.] *Pomerania. Eine pommersche Chronik aus dem sechzehnten Jahrhundert*, hrsg. v. G. Gaebel, Bd. 1, Stettin 1908.
- Kiersnowski R., *Legenda Winety. Studium historyczne*, Kraków 1950.
- Labuda G., *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza*, t. I: *Czasy średniowieczne*, Gdańsk 2006.
- Leder H.-G., *Johannes Bugenhagens Pomerania – Humanistische Einflüsse auf die frühe Landesgeschichtsschreibung in Pommern*, w: *Pommern in der Frühen Neuzeit. Literatur und Kultur in Stadt und Region*, hrsg. v. W. Kühlmann, H. Langer, Tübingen 1994.
- Małecki A., *Mity etnogenetyczne w samoświadomości historycznej na przykładzie historiografii polsko-niemieckiego pogranicza w XVI w.*, „Sensus Historiae. Studia interdyscyplinarne”, 3, 2011.
- Marciniak R., *Zachodniopomorska legenda etnogenetyczna w średniowieczu*, „Materiały Zachodniopomorskie” 19, 1973.
- Marschalch Thurus N., *Commentriolus Annalium Herulorum sive megapolensium*, w: *Monumenta Inedita rerum germanicarum praecipue Cimbricarum et megapolensium*, ed. E.J. Westphalen, vol. 1, Lipsiae 1739.

- Meckenburgische Reimchronik der Ernst von Kirchberg*, hrsg. v. Ch. Cordshagen, R. Schmidt, Köln–Weimar–Wien 1997.
- Micraelii J., *Sechs Buecher vom Alten Pommernlande*, Stetin & Lepizig 1723 (pierwsze wyd. Stettin 1639).
- Migdalski P., *Słowiańszczyzna północno-zachodnia w historiografii polskiej, niemieckiej i duńskiej*, Wodzisław Śląski 2016 (w druku).
- Notula satis notabilis de Pomeranorum, Stetinensium, ac Rugie principatu*, hrsg. v. J.G.L. Kosegarten, „Baltische Studien” Alte Folge, 17, 1858.
- Otwinowska B., *Język – naród – kultura. Antecedencje i motywy renesansowej myśli o języku*, Wrocław 1974.
- Petersohn J., *Die dritte hochdeutsche Fassung von Kantzows Pommerscher Chronik*, „Baltische Studien” Neue Folge, 59, 1973.
- Piskorski J.M., *Pomorze plemienne. Historia – Archeologia – Językoznawstwo*, Poznań–Szczecin 2002.
- Pomian K., *Przeszłość jako przedmiot wiary. Historia i filozofia w myśli średniowiecznej*, Warszawa 2009.
- Pommern*, hrsg. v. W. Buchholz, Berlin 1999.
- Pomorze Zachodnie poprzez wieki*, red. J.M. Piskorski, Szczecin 1999.
- Renn G., *Die Bedeutung des Name „Pommern” und die Bezeichnung für das heutige Pommern in der Geschichte*, Greifswald 1937.
- Rosik S., *Conversio gentis Pomeranorum. Studium świadectwa o wydarzeniu (XII wiek)*, Wrocław 2010.
- Rosik S., „Nie ma barbarzyńcy ani greka...”. *W sprawie narzędzi globalistycznej interpretacji dziejów w myśli wieków średnich na przykładzie recepcji nowotestamentowych idei w historiografii XI i XII w.*, „Kultura – Historia – Globalizacja”, 10, 2011.
- Rymar E., *Dziedzictwo piśmiennicze księstwa Gryfitów ze szczególnym uwzględnieniem obszaru państwa polskiego*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski” 4, 2000.
- Rymar E., *Wielka podróż wielkiego księcia. Wyprawa Bogusława X pomorskiego na niemiecki dwór królewski, do Ziemi Świętej i Rzymu (1496–1498)*, Szczecin 2004.
- Scheibe M., *Formen pommerschen Geschichtsbewußtseins im 14. Jahrhundert*, w: *Tausend Jahre Pommersche Geschichte*, hrsg. v. R. Schmidt, Weimar–Wien 1999.
- Scheibe M., *Neustambildung und historisches Bewußtsein im Bereich der nördlichen Germania Slavica als mentalitätsgeschichtliches Forschungsproblem*, w: *Struktur und Wandel im Früh- und Hochmittelalter*, hrsg. v. Ch. Lübke, Stuttgart 1995.
- Schmidt J.F., *Genealogia Flemmingiana oder genealogische Ausführung der Flemminge in Hinter-Pommern...*, Stargard [1703].
- Schmidt R., *Die „Pomerania” als Typ territorialer Geschichtsdarstellung und Landesbeschreibung des 16. Und beginnenden 17. Jahrhunderts (Bugenhagen – Kantzow*

- Lubinus), w: *Landesbeschreibung Mitteleuropas vom 15. Bis 17 Jh.*, hrsg. v. H.-B. Harder, Köln–Wien 1983.
- Skrycki R., *Na marginesie nowej interpretacji „Geografii” Ptolemeusza*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, 41, 2009, nr 1.
- Skrycki R., *Personifikacje Odry w kartografii*, w: *Cartographia confinium. Zachodnie i północne ziemie Rzeczypospolitej w dawnej kartografii*, red. E. Jaworski, R. Skrycki, Gorzów Wlkp. 2009
- Steinacher R., Donecker S., *Der König der Schweden, Goten und Vandalen. Königstitulatur und Vandalenrezeption im Frühneuezeitlichen Schweden*, w: *Vergangenheit und Vergegenwärtigung. Früher Mittelalter und europäische Erinnerungskultur*, hrsg. v. H. Reimitz, B. Zeller, Wien 2009.
- Steinacher R., *Studien zur Vandalischen Geschichte. Die Gleichsetzung der Ethonyme Wenden, Slawen und Vandalen vom Mittelalter bis ins 18. Jahrhundert*, Wien 2002 (maszynopis pracy doktorskiej, dostępny w internecie: <http://pl.scribd.com/doc/61789400/Studien-Zur-Vandalischen-Geschichte-Diss#scribd>, dostęp: 20.11.2015).
- Steinacher R., *Wenden, Slawen, Vandalen. Eine Frühmittelalterliche pseudologische Gleichsetzung und ihre Nachwirkungen*, w: *Die Suche nach Ursprüngen. Von der Bedeutung der frühen Mittelalters*, hrsg. v. W. Pohl, Wien 2004.
- Stelmach M., *Elihard Lubinus i jego wielka mapa księstwa pomorskiego*, Szczecin 2001.
- Stemmermann P.H., *Die Anfang der deutsche Vorgeschichtsforschung*, Heidelberg–Quakenbrück 1934.
- Strzelczyk J., *Tomasz Kantzow jako historyk na tle epoki*, w: T. Kantzow, *Pomerania. Kronika Pomorska z XVI w.*, tłum. K. Gołda, opr. T. Białecki, E. Rymar, t. 1, Szczecin 2005.
- Strzelczyk J., *Ut ab Ipsos indigenis accepi. W kwestii polskiego informatora Gerwazego z Tilbury*, *Przegląd Zachodniopomorski* 21, 2006, z. 4.
- Strzelczyk J., *Wandalowie i ich arfykańskie państwo*, Warszawa 1992.
- Strzelczyk J., *Zum Beginn der Überlieferung einer wandalischen Herkunft der Polen*, w: *Studien zur Archäologie des Ostseeraumes. Von der Eisenzeit zum Mittelalter. Festschrift für Michael Müller-Wille*, hrsg. v. A. Wesse, Neumünster 1998.
- Des Thomas Kantzow Chronik von Pommern in hochdeutscher Mundart. Letzte Bearbeitung*, Bd. 1, hrsg. v. G. Gaebel, Stettin 1897.
- Des Thomas Kantzow Chronik von Pommern in hochdeutscher Mundart. Erste Bearbeitung*, hrsg. v. G. Gaebel, Stettin 1989.
- Des Thomas Kantzow Chronik von Pommern in niederdeutscher Mundart*, hrsg. v. G. Gaebel, Bd. 1, Stettin 1929.
- Turek-Kwiatkowska L., *Obraz przeszłości regionu w świadomości historycznej społeczeństwa pomorskiego w pierwszej połowie XIX wieku*, Szczecin 1986.
- Walczak R., *„Protocollum” augustianina-eremity zwanego Angelusem ze Stargardu. O polsko-pomorskich związkach historiograficznych w średniowieczu*, Poznań 1991.

- Walczak R., *Odnaleziony autograf – Cronica de ducatu Steteinensi et Pomeranie Jana Parleberga*, „Studia Źródłoznawcze”, 19, 1974.
- Walczak R., *Thomas Cantzouw Szundensis – restitus. Odnalezienie ostatecznej redakcji autorskiej*, „Studia Źródłoznawcze”, 21, 1976.
- Weber M., *Zur Konzeption protonationaler Geschichtsbilder. Pommern und Schlesien in geschichtlichen Darstellungen des 16. Jahrhunderts*, w: *Die Konstruktion der Vergangenheit, Geschichtsdenken. Traditionsbildung und Selbstdarstellung in frühneuzeitlichen Ostmitteleuropa*, hrsg. v. J. Bahlcke, A. Strohmeyer, Berlin 2002 (Zeitschrift für Historische Forschung, Beiheft 29).
- Werlich R.-G., *Das neunfeldrige Wappen Herzog Bogislaws X. von Pommern*, w: *Land am Meer. Pommern im Spiegel seiner Geschichte. Roderich Schmidt zum 70. Geburtstag*, hrsg. v. W. Buchholz, G. Mangelsdorf, Köln 1995.
- Werlich R.-G., *Die Umgestaltung der pommerschen Herzogswappen um 1500 und ihre Zusammenstellung in einem neunfeldigen Schild*, w: *Najnowsze badania nad numizmatyką i sfragistyką Pomorza Zachodniego*, red. G. Horoszko, Szczecin 2004.
- Werlich R.-G., *Ein neunfeldriges pommersches Herzogswappen im Jahre 1518*, w: *Pommern. Geschichte – Kultur – Wissenschaft. 3. Kolloquium zur Pommerschen Geschichte 13.–14. Oktober 1993*, hrsg. v. H. Wernicke, R.-G. Werlich, Greifswald 1996.
- Wesołowska S., *Johannes Bugenhagius, doctor, professor, pastor et superitendens, natus Julini in Pomerania*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 15, 2000, z. 1.
- Wesołowska S., *Postać Johanna Bugenhagena na tle reformacji na Pomorzu*, „Zeszyty Kulickie” 2, 2001.
- Wielgosz Z., *Charakterystyka geograficzno-historyczna Pomorza Zachodniego*, w: *Z dziejów wojennych Pomorza Zachodniego. Cedynia 972-Siekierki 1945*, red. B. Miśkiewicz, Poznań 1973.
- Winther J.V., *Historia episcopatus Caminensis in Pomeraniae ab origine ad Annom MDCXVIII*, w: *Novvm Volvmen Scriptorvm Rervm Germanicarvm*, ed. J.P. Ludwig, Francofurti & Lipsiae, 1718.
- Żak J., *Słowianie i Germanie w prahistorii polskiej i niemieckiej*, w: *Stosunki polsko-niemieckie w historiografii*, red. J. Krasuski, G. Labuda, A.W. Walczak, cz. 1, Poznań 1974.
- Zickermann Ch., *Historische Nachricht Von den alten Einwohnern in Pommern, Auch von dero Religion und Bekehrung Insonderheit aber von der St. Petri und Pauli Kirche In Alten-Stettin*, Stettin 1724.
- Zientara B., *Kultura umysłowa i artystyczna*, w: *Historia Pomorza*, red. G. Labuda, t. 1, cz. 2, Poznań 1969.

STRESZCZENIE

W artykule ukazano rozwój legendy etnogenetycznej Księstwa Pomorskiego od czasów Bogusława X Wielkiego do schyłku istnienia państwa w połowie XVII wieku. Jej podstawą był XIV-wieczny przekaz stworzony przez stargardzkiego mnicha Augustyna, wskazujący, że pierwotnym ludem pomorskim byli Słowianie. W okresie zjednoczenia Pomorza w czasach Bogusława X przekaz ten rozbudowano i dostosowano do bieżących potrzeb politycznych. Dopiero w połowie XVI wieku Tomasz Kantzow na podstawie przekazów antycznych wskazuje, że pierwotnie obszar ten zamieszkiwały różne plemiona germańskie, a późniejszy okres słowiański był jedynie epizodyczny. Obraz taki został później przez kolejnych historyografów rozbudowany. Na końcu staram się odpowiedzieć na pytania dotyczące źródeł legendy pomorskiej, wskazać, jakie wątki i typowe motywy miały uwiarygadniać tok rozumowania autorów, w jakim kręgu i środowisku powstawały teksty, do kogo były adresowane oraz ukazać znaczenie polityczne tychże mitów.

**HOW THE SLAVIC ANCESTORS OF THE POMERANIANS BECAME GERMANS.
THE MYTH ON THE ORIGIN OF THE INHABITANTS OF WEST POMERANIA
IN THE 16TH CENTURY AND AT THE BEGINNING OF THE 17TH CENTURY****ABSTRACT**

The article shows the development of the ethnogenetic legend of the Pomeranian Duchy starting from the reign of Bolesław (Bogislaw) X the Great to the mid-17th century. The basis of that legend was the 14th-century oral tradition created by Augustyn/Augustine, a Stargard monk, according to which (the tradition) the original Pomeranian people had been Slavs. When Pomerania was being united under the reign of Bogusław X that oral tradition was extended and adjusted to meet the current political needs. But in the 16th century Thomas Kantzow analysing some ancient sources came to the conclusion that the area in question had been inhabited by Germanic tribes, and the subsequent Slavic period was short and insignificant. That picture was later extended by historiographers. The author of the article also seeks the answers to the questions concerning the sources of the Pomeranian legend, the main topics and motives that were supposed to authenticate the legend, who the texts were created by and addressed to, and what political meaning those myths had.